
Цивільно-правова відповідальність виконавця заповіту

О.КУХАРЄВ

викладач ННІПЕС Харківського національного університету внутрішніх справ

Відповідно до ч. 4 ст. 1295 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) виконавець заповіту відповідає перед спадкоємцями за збитки, завдані ним у зв'язку із неповідомленням спадкоємців, а також інших осіб, щодо котрих він повинен був вчинити певні дії, про відмову від здійснення своїх повноважень, а також внаслідок відмови від здійснення своїх повноважень у разі необхідності вчинення невідкладних дій, зволікання з якими загрожує заподіянням збитків спадкоємцям.

Питання щодо цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту не було предметом системного наукового аналізу і трактувалося у цивілістичній літературі неоднозначно. Так, ще А.Гольмстен свого часу стверджував, що правом на відшкодування збитків, завданих виконавцем заповіту, наділені не лише спадкоємці, а й особи, яким ці збитки заподіяно[7, 83]. Солідаризуючись з ним, К.Победоносцев зауважував, що право на стягнення з виконавця заповіту спричинених ним збитків поєднується з правом вимагати від останнього звіт про виконання заповіту[11, 585].

С.Белякін ототожнював відповідальність виконавця заповіту з правом спадкоємців стягувати з нього за «... всякое упущение»[4, 164].

На думку В.Васильченка, до правовідносин про відшкодування збитків, завданих виконавцем заповіту в зв'язку з невиконанням вимог чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК, застосовуються положення глави 51 ЦК про правові наслідки та відповідальність за порушення зобов'язання[6, 137]. Заслужовує уваги позиція С.Фурси та Є.Фурси, які наголошують, що питання відповідальності виконавця заповіту має ширші межі, ніж це встановлено ч. 4 ст. 1295 ЦК, і стосується неналежного виконання повноважень, але в межах, обумовлених законом та договором[13, 196].

Така неоднозначність підходів щодо з'ясування цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту, а також наявність спеціальної статті в чинному ЦК, яка її визначає, спонукає до ретельного аналізу особливостей цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту, а також підстав її виникнення з ураху-

ванням специфіки спадкових правовідносин. З огляду на зазначене, метою даної статті є визначення особливостей цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту та умов її настання.

У науці цивільного права склалися різні наукові погляди щодо визначення підстав цивільно-правової відповідальності. Протягом тривалого часу в юридичній науці радянського періоду панувала думка, що необхідною підставою цивільно-правової відповідальності є її склад. Цю позицію підтримує і більшість сучасних авторів[15, 277–287],[9, 112–118]. Традиційним є набір елементів складу цивільного правопорушення, який зазвичай komponується з наступних підстав: протиправна дія (бездіяльність); шкода (або шкідливі наслідки); причинний зв'язок між протиправними діями (бездіяльністю) і шкідливими наслідками; вина правопорушника[5, 703].

Інші дослідники відстоюють протилежну позицію, зазначаючи, що використання конструкції «склад цивільного правопорушення» при покладенні відповідальності суперечить особливостям цивільно-правового регулювання. Поняття складу цивільного правопорушення запозичене з кримінального права, а, відтак, підставою цивільно-правової відповідальності є порушення суб'єктивних цивільних прав[5, 703–705],[14, 81],[8, 67–68].

Беручи до уваги обидві позиції, доцільно проаналізувати підстави виникнення цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту, виходячи із змісту ч. 4 ст. 1295 ЦК.

Порушення суб'єктивних цивільних прав спадкоємців у досліджуваних правовідносинах виражається у неповідомленні виконавцем заповіту про відмову від здійснення своїх повноважень або у відмові виконавця заповіту від здійснення своїх повноважень у разі необхідності вчинення невідкладних дій, зволікання з якими загрожує заподіянням збитків спадкоємцям, тобто порушення приписів чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК.

Цивільно-правова відповідальність виконавця заповіту має місце у формі відшкодування збитків. Однак підлягають відшкодуванню

© О.Кухарев, 2008

не будь-які збитки, завдані спадкоємцям діями чи бездіяльністю виконавця заповіту, а лише збитки, заподіяні останнім невиконанням вимог чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК. Мова йде, зокрема, про пошкодження або втрату спадкового майна, що мало місце внаслідок порушення суб'єктивних цивільних прав спадкоємців. З огляду на зазначене, видається слушним, що заподіяння спадкоємцям збитків, спричинених виконавцем заповіту під час здійснення своїх повноважень, не є підставою притягнення його до цивільно-правової відповідальності.

Суттєвою ознакою притягнення виконавця заповіту до цивільно-правової відповідальності є те, що останній відповідає за завдані збитки лише перед спадкоємцями. Це позбавляє відказоодержувачів та кредиторів права пред'явити до виконавця заповіту позов про відшкодування заподіяних ним збитків. Зазначене може мати місце у разі знищення всього спадкового майна, оскільки спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредиторів повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину (ч. 1 ст. 1282 ЦК); спадкоємець, на котрого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно (ч. 3 ст. 1238 ЦК). Таким чином, втрата всього спадкового майна потягне за собою невиконання зобов'язання перед кредиторами та відказоодержувачами, що цілком слушно розглядати як заподіяння збитків вказаним суб'єктам. Ця ознака впливає з принципу пріоритетності спеціальної норми — *lex specialis derogat generalis*, якою щодо досліджуваних відносин виступає ч. 4 ст. 1295 ЦК та відповідно скасовує дію ст. 1166 Кодексу.

Досить неоднозначним є питання визначення розміру збитків, завданих виконавцем заповіту. Розмір збитків, що підлягає відшкодуванню, переважно залежить від того, які ціни покладено в основу їх розрахунку[5, 642]. Відтак, точно розрахувати заподіяні спадкоємцям збитки можливо лише за наявності встановлення вартості спадкового майна на момент відкриття спадщини. Зазначене може мати місце у разі вжиття нотаріусом заходів до охорони спадкового майна. У процесі цих заходів нотаріус відповідно до п. 190 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України[2] проводить опис спадкового майна. В акті опису, серед іншого, має бути вказана і оцінка кожного з перерахованих у ньому предметів та процент їх зносу. На кожній

сторінці акта опису підводиться підсумок кількості речей (предметів) та їх вартості, а після закінчення опису — загальний підсумок числа речей (предметів) та їх вартості. Таким чином, за наявності опису спадкового майна, можна досить точно визначити розмір збитків, завданих спадкоємцям.

Складнішою уявляється ситуація, коли спадкоємці не мають оцінки вартості речей, що входять до складу спадкової маси, оскільки в порядку ч. 2 ст. 623 ЦК розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводиться кредитором. Водночас, у даному випадку може бути застосована за аналогією ст. 623 ЦК щодо відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання. Відповідно до ч. 3 ст. 623 ЦК збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно — у день пред'явлення позову, коли інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення.

Тож вирішальне місце при визначенні розміру збитків, завданих виконавцем заповіту, в разі, коли спадкоємці не мають оціночної вартості, посідають ринкові ціни на спадкове майно, що було пошкоджене або втрачене внаслідок невиконання виконавцем заповіту вимог чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК. Однак у випадку знищення окремих предметів спадкової маси, вартість яких не була встановлена, спадкоємці змушені в судовому порядку доводити не тільки їх ринкову ціну, а й взагалі факт наявності таких речей на момент відкриття спадщини.

Відповідно до ст. 614 ЦК особа, котра порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності вини (умислу чи необережності), якщо інше не встановлене договором або законом. Принцип вини було вперше чітко сформульовано у приватному праві Стародавнього Риму: правила «*casus a nullo praestatur*» (за випадок ніхто не несе відповідальності) та «*casus sentit dominus*» (випадок залишається на тому, кого він поразляє) становили основні заповіді його юридичної системи[12, 285]. Враховуючи, що згідно з ч. 1 ст. 614 ЦК особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів стосовно належного виконання зобов'язання, вина трактується цивільним законодавством як невиниття особою всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. І хоча закон виділяє дві форми ви-

ни — умисел та необережність, для притягнення виконавця заповіту до цивільно-правової відповідальності форма вини не має правового значення та збитки відшкодовуються виконавцем заповіту в повному обсязі незалежно від того, діяв він умисно або необережно.

Закон не містить спеціального застереження щодо настання цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту за відсутності вини. Виходячи з наведеного, виконавець заповіту може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності лише за наявності вини, що виступатиме підставою цивільно-правової відповідальності.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою виконавця заповіту та заподіяними такою поведінкою збитками є необхідною умовою цивільно-правової відповідальності, оскільки особа, яка порушила закон, може нести відповідальність лише за наслідки, спричинені саме цим порушенням.

Таким чином, для виникнення цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту необхідна наявність складу правопорушення, що включає сукупність наступних умов: протиправна поведінка; шкода, яка виражається у заподіянні збитків спадкоємцям; вина виконавця заповіту; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.

Потребує з'ясування можливість відшкодування виконавцем заповіту поряд з матеріальною і моральною шкоди, заподіяної спадкоємцям, тобто, чи передбачає ч. 4 ст. 1295 ЦК застосування в загальному порядку ст. 23 ЦК щодо відшкодування моральної шкоди. Не викликає сумнівів, що окремі предмети із складу спадкової маси можуть асоціюватися у спадкоємця з померлим, власним дитинством, викликати певні позитивні почуття, а, відтак, пошкодження чи втрата такої речі, ймовірно, спричинить останньому душевні страждання. Згідно з п.2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»[3] спори про відшкодування заподіяної моральної шкоди розглядаються, коли право на її відшкодування безпосередньо передбачено нормами Конституції України або впливає з її положень, або закріплене законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди. Але ці рекомендації є неприйнятними після набрання чинності ЦК, ст. 16 якого називає відшкодування моральної шкоди серед загальних способів захисту цивільних прав та інтересів. Крім цього, ч. 2 ст. 23 Кодексу прямо вка-

зує, що моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням її майна.

За таких обставин слід визнати можливим застосовувати до відносин, що досліджуються, положення ст. 23 ЦК про відшкодування моральної шкоди, однак, з одним застереженням. Адже спадкоємцями за заповітом, поряд з фізичними особами, можуть бути і юридичні особи (ст. 1222 ЦК). Згідно з п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК моральна шкода щодо юридичної особи полягає у приниженні її ділової репутації. Так, С.Шимон визначає немайнову шкоду, заподіяну юридичній особі, як втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності[10, 56]. Завдаючи збитків спадкоємцю за заповітом — юридичній особі невиконанням вимог чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК, виконавець заповіту жодним чином не принижує репутації такої юридичної особи в суспільстві. Крім того, вказані дії виконавця заповіту не впливають на формування негативної оцінки такого спадкоємця як суб'єкта цивільних правовідносин. Йдеться лише про заподіяння збитків, що носять суто матеріальний характер, а тому моральна шкода в досліджуваних правовідносинах може бути завдана тільки спадкоємцю — фізичній особі.

Наведене дозволяє зробити наступні висновки:

1. Виконавець заповіту несе цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків лише перед спадкоємцями. Інші суб'єкти спадкових правовідносин позбавлені права вимагати від виконавця заповіту відшкодування заподіяної їм шкоди.

2. Виконавець заповіту може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності у разі, якщо збитки завдані спадкоємцям саме невиконанням вимог чч. 2, 3 ст. 1295 ЦК.

3. Підставою цивільно-правової відповідальності виконавця заповіту є склад правопорушення, що утворюється з таких елементів: протиправна поведінка виконавця заповіту; результати такої поведінки у формі заподіяння збитків спадкоємцям; вина виконавця заповіту; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданими збитками.

4. Фізичним особам, які є спадкоємцями, може бути відшкодована поряд із завданими

збитками і моральна шкода в загальному порядку, встановленому ст. 23 ЦК. Однак таке положення не застосовується щодо спадкоємців — юридичних осіб.

Використані матеріали:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.
 2. Затверджена наказом Міністерства юстиції України № 20/5 від 3 березня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 10. — Ст. 639.
 3. Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972—2002 рр. Офіційне видання / За заг. ред. В.Т.Малярєнка. — К., 2003.
 4. Б е л я ц к и й С.А. Душеприказчик и суд / Сб. статей по гражданскому и торговому праву. Памяти проф. Габриэля Феликсовича Шершеневича. — М., 2005. — С. 163—175.
 5. Б р а г и н с к и й М.И., В и т р я н с к и й В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. — 2-е изд. — М., 2005.
 6. В а с и л ь ч е н к о В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. — Х., 2007.
 7. Г о л ь м с т е н А.Х. О душеприказчиках. Сравнительное исследование. — С.-Пб., 1874.
 8. Е в т е е в В.С. Возмещение убытков как вид ответственности в коммерческой деятельности. — М., 2005.
 9. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навч. посіб. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О.В.Дзера, Н.С.Кузнєцова, В.В.Луць та інші; За ред. О.В.Дзери. — К., 1998.
 10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-х томах. — 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В.Дзери (кер. авт. кол.), Н.С.Кузнєцової, В.В.Луця. — К., 2006. — Т. I.
 11. П о б е д о н о с ц е в К.П. Курс гражданского права. Вторая часть. — М., 2003.
 12. П о к р о в с к и й И.А. Основные проблемы гражданского права. — М., 1998.
 13. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб. / С.Я.Фурса, Є.І.Фурса, О.М.Клименко, С.Я.Рабовська, Л.О.Кармаза та ін.; За заг. ред. С.Я.Фурси. — К., 2007.
 14. Х о х л о в а В.Г. Понятие гражданско-правовой ответственности. Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. — Вып. 5; Под ред. В.В.Витрянского. — М., 2002.
 15. Цивільне право України: Підруч.: У 2-х томах / В.І.Борисова (кер. авт. кол.), Л.М.Баранова, В.І.Жилінкова та ін.; За заг. ред. В.І.Борисової, І.В.Спасибо-Фатєєвої, В.Л.Яроцького. — К., 2004. — Т. 1.
-
-